Повертаючись до надрукованого

ЩЕ РАЗ ПРО ПОВІДОМЛЕННЯ ГЕРВАЗІЯ ТІЛЬБЕРЗЬКОГО

Нещодавно в «Українському історичному журналі» було опубліковано замітку *, де звертається увага на твір Гервазія з Тільбері «Імператорські дозвілля» (Otia Imperialia) і досить докладно розглядаються вміщені в ньому досі майже невідомі відомості про Русь. Обмеження уваги дослідників до цього іноземного джерела з історії Русі пояснюється тим, що єдине його повне видання було зроблене на початку XVIII ст., хоча до того й пізніше друкувалися з нього уривки. Так, заслуговує на увагу критичне видання фрагменту з твору «Імператорські дозвілля» Г. Вайца та Р. Паулі [1]. У зв'язку з текстологічним вивченням покійним Джемсом Р. Калдуелом усього рукопису (29 списків, а також виявленого автографа і авторських додатків [2], які, між іншим, свідчать, що обробка твору «Імператорські дозвілля» продовжувалася й після 1214 р.— до 1219 р.), з'явилася можливість зробити повне критичне видання твору Гервазія Тільберзького. Нині воно готується в перекладі Д. Калдуела на англійську мову з паралельним латинським текстом автографа **. Сприятливі передумови для використання праці Гервазія не лише як джерела з історії Східної Європи створює опубліковане останнім часом грунтовне джерелознавче дослідження Є. Стжельчика, де творчість цього представника англонорманської культури розглядається також у плані розвитку географічних знань у середні віки [3].

Відомості про Русь вміщено в другій книзі «Імператорські дозвілля», де світова хроніка поєднується з географічним описом земель, що заселені (imago mundi). Тут дані про Центральну та Східну Європу викладені досить широко й істотно розширюють відомості, що містяться в попередніх географічних описах.

Трактат «Імператорські дозвілля» складався протягом кількох років, але в редакції, що дійшла до нас, він виник після битви під Бувином (27 липня 1214 р.), оскільки присвячений переможеному імператору Оттону IV. Припущення про існування першої редакції, що її Гервазій склав ще за життя Генріха Молодшого (III) Плантогенета (помер 1183 р.), необгрунтоване. Адже у вступі автор вказує, що тоді в нього лише виник задум створити подібний опис світу (orbis descriptio) [4]. Тому немає підстав східноєвропейські відомості Гервазія датувати до 1183 р., як це пропонував С. Кентжинський. До того ж, він вважав інформатором автора Вінцента Кадлубка, які нібито познайомилися в Болонському університеті [5]. Як свідчить Гервазій «ut ab ipsis indigenis accepi», відомості про Східну Європу він одержував від місцевих жителів, серед яких могли бути й поляки. Тому немає рації шукати одного інформатора, який, до того ж, зв'язаний з російсько-німецькою торгівлею. Контакти Гервазія значно ширші. Після служби в англійських королів у 80-х роках XII ст. він був професором Болонського університету, а також служив у останнього сіцілійського короля з норманської династії. З 90-х років і принаймні до 1214 р. Гервазій займав

---

* В. Т. Пашуто, І. В. Шталь. Забуте повідомлення про рабство у червоноруcів (XI—XII ст.).— «УІЖ», 1971, № 3, стор. 86—89.

[1] Monumenta Germaniae Historica SS XXVII, Hannover, 1885, стор. 359—394.

[2] J. K. Caldwell. The Autograph Manuscript of Gervase of Tilbury's "Otia Imperialia".— "Scriptorium", 1957, N 11, стор. 87—98; 1962, N 16, стор. 28—45, 246—274; його ж. Gervase of Tilbury's Addenda to His "Otia Imperialia".— "Medieval Studies", 1962, N 24, стор. 95—126.

** В серії Oxford Medieval Texts.

[3] Jerzy Strzelczyk. Gerwazy z Tilbury.— Studium z dziejów uczoności geograficznej w średniowieczu, Wrocław, 1970.

[4] Jerzy Strzelczyk. Назв. праця, стор. 71.

[5] St. Kętrzyński. Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury (Mistrz Wincenty i Gerwazy).— Provinciale Gervasianum, Kraków, 1903, стор. 17—26. До думки Кентжинського про існування першої редакції «Імператорські дозвілля» критично поставився вже О. Бальцер (O. Balzer. Studium o Kadłubku, t. 1, Lwów, 1934, стор. 159). Пор. Jerzy Strzelczyk. Назв. праця, стор. 64—65.

почесну посаду маршала Арлеатського королівства. Припущення, що він за імператора Оттона IV був канцлером, не підтверджується, хоча імператорський двір час від часу Гервазій відвідував [6]. Серед інформаторів автора, очевидно, було й духовенство, беручи до уваги те, що певні вказівки про його місіонерську діяльність є в повідомленні, де половці та інші кочовники Причорномор'я («народ серед язичників найдикіший») протиставляються лівам («народ серед язичників найбільш добронравний»). Безумовно, ці оцінки є наслідком невдач у християнізації тюркських кочовників Причорномор'я і водночас певними перспективами, що відкривалися, в християнізації населення Лівонії [7]. Місіонери могли вийти з середовища цистерціанців, які наприкінці XII — на початку XIII ст. займалися просвітительством у Причорномор'ї та Прибалтиці [8]. Всі вони прибували до Рима, де бував і Гервазій, а, отже, мав згоду почерпнути від них певні відомості.

Зазначаючи, що кордони Польщі суміжні з Руссю, Гервазій, з характерним для середньовічного книжника прагненням виявити свою начитаність, додає: «Она же Рутения, о которой Лукан: «Вот и давнишний постой уходит от русых рутенов» (Polonia... contigit Russiam, quae et Ruthenia, de qua Lucanus: Solvuntur flavi longa stacione Rutheni) [9]. Називаючи Русь рівнозначним терміном Рутенія, що вживався в середні віки, коли походження цієї назви намагалися з'ясувати шляхом її ототожнення з згадуваними античними авторами рутенами (Rutheni) з кельтської Галії [10], Гервазій повторював попередників. Однак він ще вирішив показати себе знавцем римської поезії, тому цитує вірш з першої книги Фарсалії Марка Аннея Лукана, де перелічуються війська, викликані Цесарем із Галії [11]. Таким чином, у тексті Гервазія не можна вбачати першої згадки про червонорусів. Хоча походження терміну Червона Русь (Russia rubea) достатньо не з'ясовано [12], однак немає підстав вважати, що літературний екскурс Гервазія Тільберського поклав початок його вживанню.

Не ставлячи перед собою завдання тлумачити всі повідомлення Гервазія про Східну Європу, тим паче, що одне з них — про рабство, грунтовно прокоментоване В. Т. Пашуто, необхідно вказати на такий показовий факт. Тогочасна Русь сприймається автором і його інформаторами як єдина велика країна (до речі, тоді вона була політично роздрібненою), що займала територію від кордонів Польщі, Угорщини і степів Причорномор'я до «моря Норвезького» (Льодовитого океану чи Білого моря? — А. П.) — «100 днів шляху» *. Таке сприйняття Русі в Європі початку XIII ст. перегукується з «Словом о погибели Русской земли», де провадилася ідея загальноруської єдності [13]. Вона визначалася політично-географічними, етнічними, династичними та релігійно-церковними факторами і виникла ще задовго до монгольського нашестя.

АНДЖЕЙ ПОППЕ

---

[6] Jerzy Strzelczyk. Назв. праця, стор. 35—48, 153, 158.

[7] «Gethae Plaucti et Coralli, paganorum gens ferocissima... Livonia, gens paganorum probissima». В Plaucti-Placti слід вбачати половців, на що вказував уже С. Кентжинський (Назв. праця, стор. 9), а не волохів (Blacei), як вважає Є. Стжельчик (Назв. праця, стор. 159—160), посилаючись на Гервазія. Те, що у Гервазія раніше згадуються кумани (це придунайські половці), свідчить про різні джерела, одне з яких, безумовно, було слов'янського походження. В античних (Овідій) ремінісценціях під гетами й коралами, територія яких, за Гервазієм, розміщена між Грецією і Руссю, маються на увазі інші кочовники Причорномор'я, очевидно, печеніги й тюрки.

[8] T. Manteuffel. Papiestwo i cystersi, Warszawa, 1955, стор. 26; В. Т. Пашуто. Половецкое епископство.— Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen (Festschrift für Eduard Winter), Berlin, 1964, стор. 33.

[9] Otia, II, 7; Пор. J. Strzelczyk. Назв. праця, стор. 158, 244.

[10] Пор. М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка, т. III, М., 1971. стор. 520. Можна вважати, що книжкове пристосування форми «русин» до назви Ruteni (звідси і Ruthenia) виникло внаслідок спільного етимона (семантичного прототипу) і не мало мовних перешкод. Слід також указати, що Герборд в «Житії Оттона Бамберзького» термінами Ruthenia, Rutheni називає острів Ругію та його населення. Пор. Г. Ловмянский. Руссы и руги.— «Вопросы истории», 1971, № 9, стор. 47.

[11] M. A. Lucani. De bello civili sive Pharsalia, lib. I, 402. Пор. російський переклад Л. Е. Остроумова, М., 1951, стор. 18.

[12] П. Ф. Крапівін. Походжанне назвау «Русь», «Белая русь», «Черная Русь», «Червоная Русь».— «Весці АН Бел. ССР», 1956, № 3, стор. 63—66; A. V. Soloviev. Weiss — Schwarz — und Rotreussen.— „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", 1959, N 7/1, стор. 1—33, та ін.

* Враховуючи швидкість пересування купецьких караванів у середні віки (15—20 км протягом дня), насправді треба було приблизно 100 днів, щоб подолати відстань від південних до північних рубежів Русі.

[13] Ю. К. Бегунов. Памятник русской литературы XIII века «Слово о погибели Русской земли», М.— Л., 1965, стор. 84.